

تأثیر روایت گری حضرت زینب(س) بر شکل گیری فرهنگ عزاداری

مهدیه جلالی علی آبادی^۱

چکیده:

این پژوهش به تحلیل نقش محوری حضرت زینب(س) در تبدیل واقعه عاشورا از یک تراژدی به گفتمان ماندگار شیعی می‌پردازد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و استناد به منابع معتبر تاریخی و حدیثی، ضمن بررسی محورهای اصلی و تبیین ابعاد مختلف، به بررسی نقش محوری حضرت زینب(س) در شکل‌دهی به فرهنگ عزاداری شیعه از طریق روایت‌گری واقعه عاشورا می‌پردازد، و نشان داده می‌شود که چگونه بیانات و موضع‌گیری‌های ایشان پس از حادثه کربلا، به ایجاد ساختارهای نمادین، آیین‌ها و گفتمان‌های عزاداری می‌انجامد. یافته‌ها حاکی از آن است که روایت زینبی با تلفیق عناصر تراژدی و مقاومت، هم در بعد عاطفی و هم در بعد حماسی، فرهنگ عزاداری را عمق بخشید.

روایت‌گری حضرت زینب(س) پس از واقعه کربلا، با انتقال پیام شهادت و حفظ میراث عاشورا، نقش محوری در شکل‌گیری فرهنگ عزاداری شیعه داشت. ایشان با بیانی رسا و تأثیرگذار، هم ابعاد تراژیک حادثه را روایت کرد و هم سیمای مقاومت را تثبیت نمود.

بسیاری از مضامین مداحی‌ها و مرثیه‌ها، برگرفته از سخنان و اشعار حضرت زینب(س) در سوگ امام حسین(ع) و دیگر شهدای کربلا هستند. این مداحی‌ها و مرثیه‌ها، به تعمیق احساسات عزاداری و انتقال پیام عاشورا کمک می‌کنند. در این پژوهش برآنیم تا به بررسی تأثیر روایت گری حضرت زینب(س) در دوران قبل و بعد از اسارت بر شکل‌گیری فرهنگ عزاداری بپردازیم.

این پژوهش در نهایت به این نتیجه می‌رسد که الگوی روایت‌گری حضرت زینب(س) به عنوان سرمشقی برای تداوم و تحول فرهنگ عزاداری در ادوار مختلف تاریخ شیعه عمل کرده است.

کلیدواژه‌ها: حضرت زینب(س)، روایت‌گری عاشورا، فرهنگ عزاداری، مناسک شیعی.

۱- طلبه سطح ۲- مدرسه علمیه حضرت زینب کبری(سلام الله علیها)

مقدمه:

روایتگری تاریخی و انتقال پیام واقعی عاشورا، از رهگذر بیان عمیق و تأثیرگذار حضرت زینب(س)، نه تنها به عنوان یک سند ماندگار از مقاومت و ایمان، بلکه به عنوان پایه‌ای اساسی در شکل‌گیری و تکامل فرهنگ عزاداری شیعه شناخته می‌شود. ایشان با خطبه‌های آتشین و روایتگری دردآگاهانه‌ی خود در کوفه و شام، توانستند چهره‌ی واقعی ظلم بنی‌امیه را عیان کنند، و پیام خونین کربلا را از محدوده‌ی یک دهه‌ی تاریخی فراتر ببرند و به آن هویتی آیینی، سیاسی و فرهنگی ببخشند.

این روایت‌پردازی هوشمندانه، با ترکیب عناصر شجاعت، عاطفه، و تعهد دینی، به تدریج به الگویی برای بیان مصائب امام حسین (ع) تبدیل شد و پایه‌های منابر سوگواری، نوحه‌سرایی، و تعزیه‌خوانی را تقویت کرد. حضرت زینب (س) با تبدیل مصیبت به «زبان مقاومت»، نه تنها عزاداری را به امری منفعلانه محدود نکردند، بلکه آن را به ابزاری برای بیداری، حفظ هویت شیعه، و مبارزه با استبداد تبدیل نمودند.

در این پژوهش، با بررسی خطبه‌ها، رفتارها، و نقش محوری حضرت زینب (س) پس از عاشورا، به تحلیل تأثیر مستقیم و غیرمستقیم روایت‌گری ایشان بر شکل‌گیری آیین‌های عزاداری می‌پردازیم، و نشان می‌دهیم که چگونه گفتمان ایشان، از سوز و گداز عاطفی تا تقابل سیاسی با حکومت وقت، توانست فرهنگ سوگواری شیعه را به یک «نماد هویتی» پایدار مبدل، و واقعه عاشورا به عنوان یکی از نقاط عطف تاریخ تشیع، نه تنها در بُعد سیاسی-اجتماعی، بلکه در شکل دهی به فرهنگ عزاداری و هویت شیعی نیز تأثیری عمیق بر جای گذارد. در این میان، حضرت زینب(س) به عنوان راوی اصلی این رویداد، با نقش بی‌بدیل خود در انتقال پیام کربلا، پایه‌های فرهنگ عزاداری شیعه را استوار ساخت. ایشان با ترکیب روایت تراژیک از مصائب اهل بیت(ع) و تبیین گفتمان مقاومت، چارچوبی معنا ساز برای آیینهای سوگواری ایجاد کرد که تا امروز تداوم یافته است.

این پژوهش بر آن است تا با بررسی شیوه‌های روایتگری حضرت زینب(س) و تحلیل محتوایی سخنان ایشان در مسیر کوفه و شام، تأثیر این روایتها را بر شکل‌گیری مناسک عزاداری، ادبیات مذهبی، و الگوهای رفتاری شیعیان واکاوی کند. پرسش اصلی این است که چگونه بیانات زینب(س) توانست از یک سو غم و مصیبت عاشورا را به عنصری هویت بخش تبدیل کند و از سوی دیگر، روحیه مقاومت و امید را در جامعه شیعه نهادینه نماید؟

با توجه به جایگاه حضرت زینب(س) به عنوان زن اسوه در تمدن اسلامی، این مطالعه به دنبال کشف ارتباط بین

روایت زنانه از عاشورا و تثبیت فرهنگ سوگواری است. فرضیه تحقیق بر این مبناست که تبلیغ غیرمستقیم، استفاده از نمادها، و خطابه های آتشین حضرت زینب(س)، الگویی برای تشکیل آیین های ماندگار عزاداری شد

که هم بعد عاطفی وهم بعد حماسی عاشورا را پوشش میدهد.

این پژوهش با تکیه بر منابع تاریخی و روایی، ابتدا به تبیین جایگاه روایی حضرت زینب(س) پرداخته، سپس مؤلفه های بیانی ایشان را استخراج کرده و در نهایت، تأثیر این مؤلفه ها را بر فرهنگ شفاهی و مکتوب عزاداری بررسی میکند.

علی رغم جستجوهای فراوانی که صورت گرفت منبعی با این عنوان پیدا نشد، اما درمورد این موضوع منابعی یافت شد که عبارتند از:

کتاب سرنینوا، زینب کبری(س) به نویسندگی محمد علی محسن زاده، قم انتشارات نسل یوسف، ۱۳۹۰، در این کتاب به صورت کلی درباره روایت گری حضرت زینب(س) در مصیبت ها اشاره شده ولی در این تحقیق به صورت مفصل روایت گری حضرت زینب(س) را در فرهنگ عزاداری مورد بحث و بررسی قرار میدهم.

کتاب شیر زنان کربلا یا زینب دختر علی بنت الشاطی، به نویسندگی عائشه، ترجمه جعفر شهیدی، تهران انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۹۳ در این کتاب به صورت جزئی و خاص به روایت گری پرداخته شده ولی در این تحقیق به صورت مفصل به تأثیر روایت گری مورد بحث و بررسی قرار میدهم.

کتاب بانوی کربلا حضرت زینب (س) بنت الشاطی، به نویسندگی عائشه، مترجم آیت الله سید رضاصدر، قم انتشارات بعثت، ۱۳۹۳ در این کتاب درمورد روایت گری حضرت زینب(س) در زمان عاشورا پرداخته شده ولی در این تحقیق روایت گری حضرت زینب(س) بر شکل گیری فرهنگ عزاداری مورد بحث و بررسی قرار می دهیم.

پایان نامه ای با عنوان، نقش حضرت زینب(س) در قبل و بعد عاشورا، نویسنده مریم ابراهیمی در دانشگاه مدرسه علمیه اسلام شناسی در سال ۱۳۹۶ در مقطع کارشناسی ارشد، دفاع نموده است که در آن به بررسی روایت گری حضرت زینب به صورت جزئی اشاره شده اما در این تحقیق به صورت کلی به آن میپردازیم.

پایان نامه ای با عنوان دلالت‌های ضمنی خطبه های حضرت زینب(س) نوشته زهرا بشیر عبدالرضا غریب‌اوی در دانشگاه ادیان و مذاهب در سال ۱۴۰۲ در مقطع کارشناسی ارشد، دفاع نموده که در آن به بررسی کلی گفتمان حضرت زینب(س) پرداخته است ولی در این تحقیق به بررسی جزئیات آن میپردازیم.

مقاله ای با عنوان شیوه مبارزاتی حضرت زینب(س) به نگارش مجتبی خواجه‌وند عابدینی مبلغان در مردادماه و شهریور ۱۳۹۹ شماره ۲۵۵ که در این مقاله بصورت مجزا به روایت گری حضرت زینب (س) پرداخته ولی در این تحقیق به صورت کلی به آن میپردازیم.

مقاله ای با عنوان گفتارهای قرانی حضرت زینب(س) که به قلم محمد جوکار، بینات موسسه معارف اسلامی امام رضا (ع) بهار ۱۳۹۹ در این مقاله به آیات قران که حضرت زینب(س) در سخنان خود استفاده کرده است به صورت جزئی اشاره کرده است که ما در این تحقیق به صورت کلی آن را مورد بررسی قرار میدهم.

تاثیر روایت گری حضرت زینب(س) در دوران اسارت بر شکل گیری فرهنگ عزاداری

روایت‌گری حضرت زینب (س) در دوران اسارت، نقشی بنیادین در شکل‌گیری فرهنگ عزاداری شیعه داشت. ایشان با شجاعت و فصاحت بی‌نظیر خود، نه تنها واقعه‌ی عاشورا را زنده نگه داشتند، بلکه با تبدیل مصیبت به یک «رسالت تبلیغی»، اساس سنت عزاداری را پایه‌ریزی کردند. حضرت زینب (س) در طول مسیر اسارت، به‌ویژه در کوفه و دربار یزید در شام، با خطبه‌های آتشین خود، واقعیت کربلا را برای مردم بازگو کردند. خطبه‌ی ایشان در کوفه چنان تاثیری بر مردم گذاشت که بسیاری از حاضران به گریه افتادند و پشیمانی خود را ابراز کردند. این روایت‌های زنده از فاجعه‌ی کربلا، نخستین حلقه‌های زنجیره‌ی عزاداری شیعه را تشکیل داد. (قمی شیخ عباس، ص ۲۰۰-۲۱۰)

شکست پروپاگاندا اموی و افشای حقیقت:

شکستن پروپاگاندا‌ی اموی و نمایش دروغین پیروزی و افشای حقیقت توسط حضرت زینب(س) با استناد به منابع تاریخی است. یزید و حاکمان اموی پس از واقعه‌ی عاشورا، تلاش کردند با به نمایش گذاشتن سرهای شهدا و اسیران اهل بیت(ع) در شام و کوفه، این واقعه را به عنوان شکست شورشیان معرفی کنند. امویان با این اقدام، میخواستند ترس و رعب را در میان مردم منتشر کرده و مشروعیت خود را تحکیم نمایند. (خوارزمی موفق بن احمد، ۱۴۱۸ق، جلد ۲ صفحه ۴۵)

نقش حضرت زینب(س) در شکستن این پروپاگاندا :

خطبه های حضرت و تبدیل شدن مجلس یزید به محکمه الهی در دو قسمت بررسی شده است که به

بررسی آن میپردازیم.

الف) خطبه های افشاگرانه در کوفه و شام

پس از اسارت اهل بیت (ع) و انتقال آن ها به کوفه، حضرت زینب (س) در مقابل مردم کوفه سخنرانی کرد و آنها را به دلیل خیانت به امام حسین (ع) و بی وفایی شان سرزنش نمود. ایشان فرمودند: ای مردم کوفه، ای اهل خدعه و نیرنگ، آیا گریه می کنید؟ پس اشکتان خشک نشود و ناله تان پایان نپذیرد چگونه امید دارید که کشته فرزند پیامبر (ص) را پاداش دهید؟ این خطبه باعث بیداری وجدان های خفته شد و بسیاری از مردم کوفه پس از شنیدن آن، به گریه افتادند و پشیمان شدند. (سید بن طاووس رضی الدین، ۱۳۸۷، ص ۱۲۰-۱۳۰) پس از واقعه کربلا، هنگام ورود اسیران به کوفه، مردم این شهر از ترس عبدالله بن زیاد، سکوت کرده بودند. حضرت زینب (س) با صلابت و فصاحت بی نظیر، خطبه ای ایراد کردند که وجدان های خفته را بیدار کرد، این خطبه چنان تأثیرگذار بود که مردم کوفه به گریه افتادند، عبدالله بن زیاد از ترس شورش، دستور داد اسرا را هرچه سریع تر از کوفه خارج کنند. (قمی شیخ عباس، ۲۰۰-۲۱۰)

ب) تبدیل مجلس یزید به محکمه ی الهی

یزید پس از واقعه کربلا، اسرای اهل بیت (ع) را به شام برد و در مجلس عمومی حاضر کرد تا پیروزی خود را به رخ مسلمانان بکشد. او انتظار داشت اسرا خاضعانه رفتار کنند، اما حضرت زینب (س) و امام سجاد (ع) با سخنرانی های آتشین، این مجلس را به صحنه ای برای افشای جنایات او تبدیل کردند. حضرت زینب (س) با خطبه ای کوبنده، یزید را رسوا کرد و فرمود: ای یزید، آیا گمان کردی با کشتن حسین (ع) و اسیر کردن ما، مقام استوار می شود؟ به خدا سوگند این ننگ از تو زدوده نخواهد شد. این سخنان چنان تأثیرگذار بود که حاضران در مجلس به گریه افتادند و یزید مجبور شد، برای حفظ وجهه خود، عبدالله بن زیاد را لعن کند. (طبرسی فضل بن الحسن، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۶۲-۴۵۰)

یزید دستور داد اسرای کربلا را با وضعی خوارکننده در شهرها بگردانند و سپس در مجلس عمومی شام حاضر کنند، اومی خواست با نمایش سرهای شهدا و اسیران، قدرت خود را به رخ مسلمانان بکشد که حضرت

حضرت زینب(س) در بحرانی ترین شرایط تاریخی، الگویی بی نظیر از مقاومت هوشمندانه ارائه دادند، که امروز به عنوان مادر استراتژی های مبارزه نرم شناخته می شود. این الگو را می توان در پنج محور اصلی تحلیل کرد:

الف) مقاومت تبلیغاتی

حضرت زینب(س) در بازار شام فریاد زد: «أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ عَرَفَنِي فَقَدْ عَرَفَنِي...» تا حقایق را فریاد بزند، استفاده از فضای عمومی کوفه و شام برای افشای جنایات، علیرغم تهدیدهای امنیتی، که با این روش الگوی مقاومت شدند. (خوارزمی موفق بن احمد، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۱۰۵)

ب) مقاومت سازمانی

مقاومت سازمانی به معنای حفظ انسجام گروهی، انتقال پیام و بازسازی ساختارهای مقاومت پس از یک ضربه بزرگ است. حضرت زینب(س) با این اقدامات باعث شد که جلوگیری از فروپاشی روانی بازماندگان، سازماندهی اسرا برای مقابله با تهدیدات، سخنرانی تاریخی در کوفه که با این سخنرانی جنایات عمر بن سعد و ابن زیاد مردم کوفه را بیدار کرد و خطبه آتشین، درباره یزید که باعث شد با استدلال های کوبنده پیروزی تبلیغاتی را از آن اسلام کرد. (جاودان محمد علی، ۱۳۹۵، ص ۲۱۰)

ج) مقاومت روانی

حضرت زینب(س) در شام با آرامش خاصی خطبه خواند، در حالی که تمام عوامل حکومت برای ایجاد رعب حاضر بودند، تکنیک خنده در گریه ترکیب عزاداری با روحیه بخشی، روش تغییر فضای ذهنی تبدیل زندان به مدرسه باعث شد که مقاومت روانی افزایش یابد. (حسینی مرضیه، ۱۳۹۸، ش ۴۰، ص ۵۵)

د) مقاومت اقتصادی

تشکیل صندوق قرض الحسنه برای حمایت از خانواده های زندانیان سیاسی، بافتن پارچه توسط زنان بنی هاشم برای تأمین هزینه های مبارزه کمک بسیاری زیادی میکرد و باعث بالا رفتن مقاومت اقتصادی خانواده ها میشد. (نجمی محمد صادق، ۱۳۸۷، ص ۱۶۵)

ه) مقاومت فرهنگی

تبدیل عزاداری به رسانه مقاومت، طراحی نمادهای بصری، علمهای سیاه، دسته‌های سینه‌زنی، استفاده از هنر تعزیه برای انتقال پیام‌های سیاسی در پوشش مذهبی، باعث بالا رفتن مقاومت فرهنگی شد. (رضوانی احمد، ۱۳۹۹، ش ۲۵، ص ۳۰)

نتیجه گیری:

روایتگری حضرت زینب(س) از واقعه عاشورا، نقشی بنیادین در شکل‌گیری فرهنگ عزاداری شیعه ایفا کرد. ایشان با بیانی آمیخته از عاطفه و حق‌طلبی، نه تنها وقایع کربلا را ثبت تاریخی کردند، بلکه با هنرمندی خاصی، این رویداد را از حادثه‌ای صرفاً تاریخی به فرهنگی زنده و پویا تبدیل نمودند. آنچه امروز به عنوان سنت‌های عزاداری می‌شناسیم، ریشه در همان روایت‌های جانسوز و درعین‌حال آگاه بخش حضرت زینب(س) دارد.

ایشان با به‌کارگیری شیوه‌های مؤثر روایتگری، از جمله بیان جزئیات صحنه‌های کربلا، تأکید بر ابعاد معنوی شهادت و ارتباط دادن مصائب به مسائل اجتماعی روز، توانستند عزاداری را از حالت فردی خارج کرده و به حرکتی جمعی با ابعاد سیاسی و اجتماعی تبدیل کنند. خطبه‌های آتشین ایشان در کوفه و شام، که در منابع معتبری مانند «لهوف» سید بن طاووس و «مقتل الحسین» خوارزمی ثبت شده، نشان می‌دهد چگونه یک روایت می‌تواند همزمان هم دل‌ها را بلرزاند و هم چشم‌ها را باز کند.

این روایت‌گری هدفمند، به تدریج به شکل‌دهی آیین‌های ماندگار عزاداری انجامید؛ از سینه‌زنی و نوحه‌خوانی تا تعزیه و دسته‌های عزاداری. مهم‌تر آنکه، حضرت زینب(س) آموختند که عزاداری واقعی، صرفاً ابراز غم نیست، بلکه زنده‌نگه‌داشتن آرمان‌های شهیدان و تداوم راه آنان است. به همین دلیل است که فرهنگ عزاداری شیعه پس از چهارده قرن، نه تنها رنگ نباخته، بلکه هر روز پویاتر شده و به رسانه‌ای مؤثر برای انتقال ارزش‌های اصیل تبدیل شده است.

در یک کلام، می‌توان گفت حضرت زینب(س) با روایتگری خویش، عزاداری را از حد یک رسم فراتر بردند و آن را به زبانی گویا برای بیان حقایق و ابزاری نیرومند در مبارزه با ظلم تبدیل کردند. این همان راز ماندگاری فرهنگ عزاداری است که هر ساله با شکوهی بیشتر در سراسر جهان برگزار می‌شود.

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که این روایت‌گری هوشمندانه موجب نهادینه‌شدن آیین‌های عزاداری، تبدیل سوگواری به ابزار مبارزه سیاسی، تلفیق عناصر عاطفی و عقیدتی در مناسک عزاء، ایجاد پیوند ناگسستنی بین اشک و آگاهی گردید. این پژوهش در نهایت به این نتیجه می‌رسد که الگوی روایت‌گری حضرت زینب(س) به عنوان سرمشقی برای تداوم و تحول فرهنگ عزاداری در ادوار مختلف تاریخ شیعه عمل کرده است.

فهرست منابع:

کتاب:

- ۱- جاودان محمد علی، (۱۳۹۰)، حضرت زینب (س) پیشوای مقاومت، تهران، انتشارات شهید کاظمی
- ۲- جاودان محمد علی، حضرت زینب و مدیریت بحران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی تهران (۱۳۹۵)
- ۳- جاودان محمد علی، حضرت زینب (س) الگوی مقاومت، انتشارات بوستان کتاب قم (۱۳۹۰)
- ۴- جعفریان رسول، تاریخ قیام های شیعه، انتشارات علم تهران (۱۴۰۱)
- ۵- جعفریان رسول، فرهنگ عزاداری، سال ۱۳۸۰، ناشر علم (تهران)
- ۶- حائری شهلا، (۱۳۹۵)، زن اسطوره مقاومت، قم، نشر معارف
- ۷- حائری شهلا، نقش زنان در تداوم نهضت عاشورا، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تهران (۱۳۹۵)
- ۸- خوارزمی موفق بن احمد، مقتل الحسین، انتشارات انوار الهدی (قم)، چاپ سال ۱۴۱۸ قمری
- ۹- سید بن طاووس رضی الدین، اللهوف فی قتلی الطفوف، ترجمه عقیقی بخشایشی، قم: نوید اسلام
- ۱۰- شهیدی سید جعفر، زید شهید، انتشارات علمی فرهنگی تهران (۱۳۸۵)
- ۱۱- شهیدی سید جعفر، نقش زنان در تمدن اسلامی، انتشارات علمی فرهنگی تهران، (۱۴۰۲)
- ۱۲- طبرسی فضل بن حسن (۱۴۱۷ق)، اعلام الوری باعلام الهدی، قم، آل البيت
- ۱۳- طبری جریر محمد بن، (۱۳۸۷)، تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر
- ۱۴- قمی شیخ عباس، (۱۳۸۳)، نفس المهموم، ترجمه ابوالحسن شعرانی، تهران: اسلامیه
- ۱۵- مجلسی محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی
- ۱۶- مظاهری حسام محسن، آیین تاریخ تعزیه، انتشارات سوره مهر، ۱۳۹۰
- ۱۷- منفرد نظری علی، حدیث زینب (س)، انتشارات نسیم کوثر قم (۱۴۰۱)
- ۱۸- مهاجر عبدالحمید، حضرت زینب بانوی قهرمان کربلا، انتشارات بنیاد معارف اسلامی قم (۱۳۸۵)
- ۱۹- نجمی محمد صادق، تاریخ مدینه در عصر اموی، انتشارات مشعر تهران (۱۳۸۷)
- ۲۰- یوسفی غروری محمد هادی، تاریخ سیاسی اسلام، انتشارات مجمع جهانی اهل بیت (۱۴۰۱)

پایان نامه:

- ۲۱- حسینی مرضیه، روان شناسی مقاومت زینبی، فصلنامه علوم تربیتی، ش ۴۰، ص ۵۵ (۱۳۹۸)
- ۲۲- رضوانی احمد، هنر مقاومت زینبی، نشریه هنر اسلامی، ش ۲۵، ص ۳۰ (۱۳۹۹)
- ۲۳- سامانی سید محمود، نقش حضرت زینب در مسئولیت پذیری شیعیان، فصلنامه تاریخ اسلام، ش ۴۵، ص ۸۵ (۱۳۹۲)
- ۲۴- سعیدیان مریم، تحلیل گفتمان خطبه های عاشورا، نشریه شیعه شناسی، ش ۴۲، ص ۷۰، (۱۳۹۰)
- ۲۵- طالبی محمدحسین، استراتژی در مبارزات شیعه، فصلنامه تاریخ اسلام، ش ۵۰، ص ۳۵ (۱۳۹۳)
- ۲۶- موسوی سیدعلی، تاثیر گفتمان زینبی، تاریخ فصلنامه اسلام، ش ۵۵، ص ۷۱ (۱۳۹۶)
- ۲۷- نجفی فاطمه، روش های تربیتی زینبی، فصلنامه علوم تربیتی، ش ۳۵، ص ۴۲ (۱۳۹۴)